

Małgorzata Wójcik-Dudek
(Poland, Katowice, Uniwersytet Śląski)

Animals and the Holocaust in Contemporary Polish Literature for Young Readers

Abstract: Contemporary Polish children's literature often takes up the subject of the Holocaust. Animals often play the main role in these types of books: they are either guardians of children who lost their parents or become a metaphor by which contemporary young readers can be told about the everyday life during World War II and the Holocaust. In a nutshell, the popularity of animal characters is due to the need to sublimate a difficult topic: shifting the experience of war from the child's space to the animal space protects the young reader from the danger of trauma.

In interpreting Ryszard Marek Gronski's novel *Szlemiel*, the author of the paper argues that it is not just a story about a dog's faithfulness which compensates for the lack of human feelings during the Holocaust, but also a reminder of the animal victims of World War II.

Zwierzęta i Holocaust we współczesnych tekstach polskich dla młodych czytelników

Streszczenie: Polska współczesna literatura dla dzieci często podejmuje temat Holocaustu. Nierzadko w tego typu opowieściach główną rolę odgrywają zwierzęta: są albo opiekunami dzieci, które utraciły swych rodziców, albo stają się metaforą, dzięki której można opowiedzieć współczesnym dziecięcym odbiorcom o codzienności wojny, okupacji i Holocaustu. Jednym słowem, popularność zwierzęcych bohaterów wynika z konieczności sublimacji trudnego tematu, a przesunięcie doświadczenia wojny z przestrzeni dziecka w przestrzeń zwierząt zabezpiecza młodego czytelnika przed niebezpieczeństwem traumy.

Autorka interpretując książkę Ryszarda Marka Grońskiego pt. *Szlemiel*, przekonuje, że nie jest ona jedynie opowieścią o psiej wierności w czasach Holocaustu, która rekompensuje brak ludzkich odruchów, ale również przypomnieniem o zwierzęcych ofiarach wojny.

Малгожата Вуйчик-Дудек
(Полша, Катовице, Шльонски университет)

Животните и Холокостът в съвременни полски текстове за млади читатели

Творецът, решен да разкаже на най-малките за Холокоста, е изправен пред трудната и отговорна задача, свързана с етичния дълг за това свидетелство на миналото, което следва да отговаря на съвременната му оценка. Може би затова полската традиция на постхолокостните романи за деца има кратка история. Нейните корени се отк-

риват едва в края на първото и началото на второто десетилетие на XXI в. Интересът към Холокоста от страна на детската литература се дължи, от една страна, на промените, които са от методологично-културно естество. Те могат да бъдат свързани, например, с табуизирани до този момент проблеми, с изследвания на паметта и наративите на постпаметта, с модерните дефиниции на историческата проза, белязана от трудовете на Хейдън Уайт или постколониалното разوماгьосване на тоталността на един дискурс. От друга страна, популярността на темата в полската литература произтича от националния контекст, генериращ ментален фермент, който със сигурност води до преמודелиране на съзнанието на младото поколение. Няма как да се отрече значението на събитията от последните петнадесет години, които изиграват огромна роля в изграждането на новата визия за полско-еврейските отношения, която е също (а може би преди всичко) вписана в текстовете, предназначени за младия читател. Достатъчно е да се спомене само дискусиата около „Съсед“ (*Sąsiedzi*) и „Златната жътва“ (*Złote żniwa*) на Ян Томаш Грос и „Ние от Йедвабне“ (*My z Jedwabnego*) на Анна Биконт – дискусиата, която днес вече не е толкова оживена. Огромно влияние върху промените в съзнанието на поколението имат проучванията, провеждани от Центъра за изследване на Холокоста на евреите при Института за философия и социология на Полската академия на науките, които намират отражение в учебната програма, като по този начин в известна степен оформят училищния разказ за Холокоста. Както се вижда, дори най-беглият преглед на ситуацията, в която се намира полската литература за деца и младежи, показва, че рано или късно тя е трябвало да се изправи пред предизвикателството да се превърне в свидетелство на миналото.

Размислите върху полската литература за деца и младежи, засягаща темата за Холокоста, са свързани с два основни въпроса: с каква цел се появява тази литература и каква следва да бъде нейната форма. Така формулираните въпроси същевременно са причина за известно идеологическо и естетическо подозрение, с което се гледа на тези текстове. Независимо от този факт обаче, „Проектът: Постпамет“ се осъществява според определени принципи, допускащи творческа свобода, подчинена обаче и на известна дисциплина, съобразена с критерия за широко разбирано приличие и етика.

Трябва да се признае, че предназначената за млади читатели литературата, засягаща Холокоста, се радва на голям интерес от страна на изследователите, въпреки че като относително ново явление, представлявано от ограничен брой съвременни литературни текстове, все още не е цялостно изследвана. Независимо от този факт, налице са множество ограничени по обем, но изключително интересни публикации, разглеждащи отделни страни на Холокоста. Очевидно литературата за млади читатели, представяща Варшавското въстание или изобщо Втората световна война, преживява истински *tetory boom*, тъй като създава богат, разнообразен и непрекъснат корпус от текстове, които предпоставят възникването на единен наратив.

Смятам, че детската литература за Холокоста представлява подготвителна фаза за срещата с училищните текстове за Холокоста. Утилитарната роля на „тази“ литература, разбира се, не е откритие. Но текстовете за деца имат малко по-различна и съществено по-важна задача. Те запълват липсата, разбира се, като носталгия по една необратима загуба, която на свой ред може да се възприема като задължителна матрица на паметта.

Очевидно в романи от този тип огромна роля играят животните. В книгите за Холокоста тяхното присъствие, от една страна, носи утеха, защото за децата те често заместват загубените родители, а от друга – именно загубата на животното, неговата смърт, отделянето му от неговите собственици, се превръща в средство, благодарение на което индиректно се разказва на съвременния невръстен читател за всекидневието на

войната, за окупацията и Холокоста. С една дума, популярността на животинската фигура произтича от необходимостта за сублимация на трудната тема, а преместването на военния опит от пространството на детето в това на животното е причина, от една страна наротивът да не губи нищо от своята сюжетна гъстота, а от друга - да предпази младия читател от последиците на травмата.

Такава практика се забелязва в каноничните текстове на полската литература за деца и младежи от втората половина на ХХ в. Ще изброя само няколко примера: военните приключения на мечката в книгата „Войтек край Монте Касино“ (*Wojtek spod Monte Cassino*) на Веслав Ласоцки и на кучетата в книгата на Зузанна Рабска „Приключенията на Грипис в разрушена Варшава“ (*Przygody Grypsa w zburzonej Warszawie*), както и на Батшева Даган (Изабела Рубинщайн) „Чика, куче в гетото“ (*Czika, piesek w getcie*). Ако става дума за романи от ХХI в., следва да се спомене котката от „Котката на Бригида“ (*Kotka Brygidy*) на Йоанна Руднянска и враната от „Безсънието на Ютка“ (*Bezsenność Jutki*) на Дорота Цомбжинска-Ногала.

Към романите за Холокоста, представящи животни, се отнася и „Шлемиел“ (*Szlemiel*) на Ришард Марек Гронски и именно на тази интересна от гледна точка на поведението книга искам да посветя повече внимание. „Шлемиел“ е историята на английски булдог, който принадлежи на еврейско семейство. Кучето, което изпълнява и ролята на разказвач, представя живота си преди и по време на войната. Предвоенната варшавска идилгия е прекъсната от неразбираем за кучето катаклизъм, който го отделя от собствениците му, принудени да се пренесат в гетото. Шлемиел, което на иврит означава „кутсуз, без късмет“, попада на други хора, преди впоследствие да започне да се грижи за дъщерята на своите предишни собственици, която по чудо е изведена от гетото.

Романът на Гронски е нещо повече от поредна история за Холокоста, разказвана от детски субгерой (*bohater subdziecięcy*). По-скоро творбата се вписва в един анималистичен проект, предполагащ размисъл за историята на животните. Началото на тази концепция може да се търси през 1978 г., когато Робер Делор заявява в докторската си дисертация, че историята на животните би могла да се превърне в нова изследователска област. Развива идеите си малко по-късно, през 1984 г., в непреведената на полски език книга „Животните имат своя история“ (*Les Animaux ont une histoire*), призната за основа на историческата зоология.

Ерик Барате, автор на „От гледна точка на животните. Друга версия за историята“ (*Le Point de vue animal, une autre version de l'histoire*) – преломна книга в полето на *animal studies* – посочва, че приемането на животното за обект на изследване, в който се забелязва възможност за анализ не на животинското, а на човешкото поведение, представя научно и етично направление. Изследователят има предвид по-скоро откъсване от историята на животните, през която прозира историята на човека. Спрямо това

следва да се подчертае значението на животните в отношението им към хората, действителната им активна роля, още повече, че техните постъпки, поведение, форми на близост, „култури“ (както казват съвременните етнологи) са предполагаеми, забелязвани, оценявани от хората на терен – а едновременно с това животните реагират, действат, мислят. Живото животно не може повече да бъде бяло петно в историята (Baratay 2014: 21).

Шлемиел е куче, което „реагира, действа и мисли“, а освен това представлява *exemplum* на животинската митология на загубата. Заедно с пренасянето на собствениците на кучето в гетото, то губи своето място в човешкия порядък, но едновременно с това и за разлика от хората не „променя“ ценностната си система. Това „етично постоянство“ на животните може да бъде отправна точка за света на преобърнатите Божи заповеди. В едно от своите есета Левинас представя трогателна история, засягаща отно-

шенията между човека и кучето. Споменава епизод, свързан с неговата работа в горска команда. Един ден до групата нечовешки третиранни затворници се приближава куче, появява се на техните сборни места, очаква ги след работа. Философът завършва своя разказ с думите „За него, без съмнение, бяхме хора“ (Lévinas 1991: 162)

Този незначителен детайл за паметта на кучето му позволява да развие цяла киноложка тема. И продължава:

Може би кучето, разпознало преоблечения Одисей при неговото завръщане от Одисеята, е предтеча на нашето куче. Но не, не. Там те са били в Итака и в Отецеството си. Тук ние бяхме никъде. Това куче беше последният кантианец в нацистка Германия, не притежаваше ума да универсализира максими и нагони. То беше потомък на египетските кучета. Неговото приятелско ръмжене, неговата животинска вяра, беше родена от мълчанието на неговите предци по бреговете на Нил (Lévinas 1991: 162).

Заслужава да се спомене, че нацистката расова подялба засяга и кучетата. Доминик Ла Капра напомня, че Конрад Лоренц, лауреат на Нобелова награда, твърди, че арийските породи кучета, включително немската овчарка, произлизат от вълка, докато семитските породи имат за свой предшественик месопотамския чакал (LaCapra 2010: 470).

Въпреки че Шлемиел (по признание на автора) се различава от човека между другото по това, че има различно от човешкото усещане за време, подобно на кучето на Левинас, той все още вижда човека в еврейското момиче Йоаша. Неговото познанство отпреди години не се променя нито под влияние на идеологията, нито пък на желанието за печалба или обикновена (човешка) подлост. Булдогът пази момичето както може. Парадоксът се състои в това, че по време на Шоа беззащитното дете трябва да се пази от хората, макар че в нормални обстоятелства животните, включително „непредвидимите“ кучета, биха представлявали опасност за него. Майката, останала в гетото, не може да осигури безопасност за своето дете, арийската част, въпреки желанието за помощ, е слаба, а доносниците дебнат беззащитните създания. Следователно щом човекът се проваля, кучето се превръща в защитник на най-слабите.

Историята на Шлемиел може да бъде илюстрация на сравнението „верен като куче“, защото, когато се намират в арийската част и никой не иска да помогне на Йоаша, булдогът я следва в гетото. След като е проверило колко струва човешката солидарност, момичето се връща в ада, за да бъде до края с родителите си. Когато представителят на синята полиция иска да я задържи и предупреди за провежданата там акция, Йоаша отговаря:

Там са моите родители [...] Трябва да бъда с тях. Моля, пуснете ме (Groński 2010: 94).

Макар и отворен, финалът на историята не спестява нищо:

Полицаят се отдръпна, още по-изненадан от това, което чу. Усещах миризмата на потта му. Знаех, че гледаше след нас, докато вървахме и с всяка стъпка се приближавахме към СТЕНАТА.

Още една стъпка, още две...

Немецът зарежда оръжието си. Шлемът хвърля сянка върху лицето му.

Тук се разделяме.

Искам само да ви помахам с лапа на сбогуване и да ви напомня – бялото петно на фона на СТЕНАТА съм аз, Шлемиел (Groński 2010: 94).

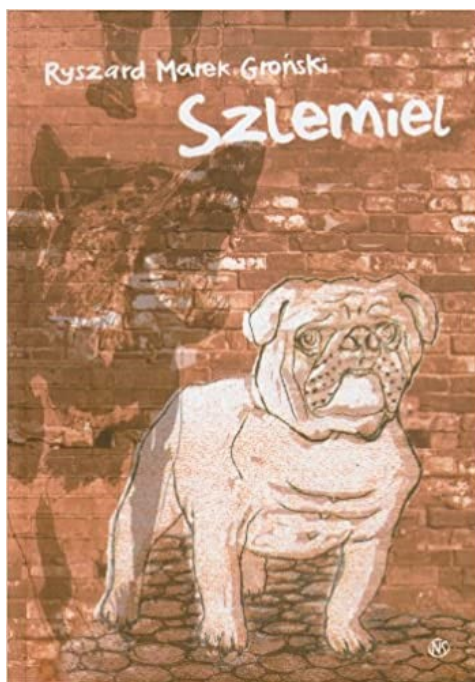
Йоаша на всяка цена иска да се върне при семейството си, защото арийският свят се оказва изключително негостоприемен. Адът на гетото изглежда като рай – дори само затова, че там са близките ѝ. Спокойствието на детето, прекриващо портите на

ада, се асоциира с разказа на Шимон Сребрник, един от тримата оцелели от лагера в Хелмно на Нер:

Спомням си момента, когато почувствах някакво успокоение, спокойствие, когато си помислих – аз съм последният евреин, ще дочакам сутринта, ще дочакам немците (Lanzmann 1993: 218).

Накрая ще обърна внимание на един детайл – на сбогуване с читателите Шлемиел показва бялото петно на фона на стената, молейки да го помнят. Това е отлично повествователно средство, с помощта на което читателят се отдалечава от историята на Йоаша и Шлемел, вижда стената на гетото от все по-голямо разстояние, като по този начин наблюдава описваните събития от съвременната си перспектива. Това е причината Шлемиел, до този момент първостепенен персонаж, да се отдалечи дотолкова, че да приеме формата на бяло петно на стената. Неговата молба да бъде запомнено съществуването му следователно е основателна, тъй като от перспективата на XXI в. все по-слабо си спомняме за миналото. Романът на Гронски е не само история за кучешката вяност, но и предупреждава да не губим от поглед миналото и тези, които някога са изпълвали неговото пространство, дори и да не са принадлежали към човешкия род. Паметта следователно е дълг на човека не само спрямо „човешката“ история, но и спрямо не-човешките създания, които се вписват в нея. Такъв урок по етика предлага съвременната полска литература за деца.

По превода от полски на Кристиян Янев

РМ. Гронски, *Шлемиел*

ЛИТЕРАТУРА

Baratay 2014: *Baratay É. Zwierzęcy punkt widzenia. Inna wersja historii.* Przeł. P. Tarasewicz. Gdańsk.

Ehrenreich 1997: *Ehrenreich B. Rytuały krwi. Namiętność do wojny. Geneza i historia.* Przeł. P. Kołyszko. Warszawa.

- Groński 2010: *Groński R.M.* Szlemiel. Ilustr. K. Figielski. Warszawa.
- La Capra 2010: *La Capra D.* Powrót do pytania o to, co ludzkie i zwierzęce. W: Teoria wiedzy o przeszłości na tle współczesnej humanistyki. Antologia.
- Lanzmann 1993: *Lanzmann, C.* Shoah. Przeł. M. Bieńczyk. Koszalin.
- Lévinas 1991: *Lévinas E.* Pies albo prawo naturalne. W: IDEM: Trudna wolność. Eseje o judaizmie. Przeł. A. Kuryś. Gdynia.